

En bok om drivkrafter bakom personlig grymhet

Solvig Ekblad

Solvig Ekblad, enhetschef vid Institutet för Psykosocial Medicin (IPM), Solna och docent och adj univ lektor, Sektionen för psykiatri, Institutionen för Neurotec, Karolinska Institutet/Huddinge universitetssjukhus har läst och ger här sina synpunkter på Ludvig Igras bok "Den tunna hinnan mellan omsorg och grymhet".

Boken är utgiven i Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, 2001.

Den tunna hinnan

I samband med Världshälsodagen om psykisk hälsa, 7 april 2001, läste jag en artikel i Läkartidningen nr 20 av Wolfgang Rutz, chefläkare och regional rådgivare vid WHO Regional Office for Europe, Köpenhamn, där han skrev att vi "erfar idag i t ex länderna i Balkan att psykisk hälsa förutsätter försoning, men också att det inte kan finnas fred utan psykisk hälsa och ingen psykisk hälsa utan fred. Återigen är fenomen som aggression, självdestruktivitet, våld, självmord, demoralisering och psykopatiska personlighets-förändringar något som måste tacklas i dessa post-traumatiska samhällen" (s. 285). Med detta som bakgrund blev det klart intressant att läsa Ludvig Igras nyutkomna bok om grymheten eftersom hans utgångspunkt var inbördeskriget i det forna Jugoslavien, samt de mord och våldsdåd med rasistiska och nazistiska motiv som den senaste tiden begåtts i Sverige.

Ludvig Igra är född i Polen 1945. Hans föräldrar överlevde Förintelsen och kom med honom till Sverige 1947. Ludvig Igra är idag psykoanalytiker, författare och lärare. Författarens skäl till att välja bokiteln "Den tunna hinnan" grundar sig på hans uppfattning att omsorg och grymhet har ett gemensamt ursprung i människans psykiska kon-

stitution. Det är första ången en svensk författare med en gedigen teoretisk och klinisk bakgrund på ett grundligt och pedagogiskt förtjänstfullt sätt tar upp den personliga grymheten till belysning. Jag skulle vilja påstå att i vår kultur är vi mer än benägna att studera den psykiska hälsan utifrån våra inåtvända reaktioner i form av depression och psykosomatiska symtom, men vi värjer oss för aggressiviteten, hatet och hämnden och har sämre verktyg att förstå och bemöta dessa drivkrafter. Det kan vara frestande att söka sig till enkla förklaringar eller distansera sig till hotande fenomen, att bli likgiltiga eller vända bort uppmärksamheten. Syftet med denna bok är däremot att undersöka grymheten som kan framstå som obegripligt och göra det mer begripligt. Denna utmaning inspirerade mig till att läsa boken.

Möte med främlingen – stigmatisering då och nu

Den fråga som Ludvig Igra menar bör ställas och som han i boken vill diskutera är *hur är det över huvud taget möjligt för en människa att skada eller döda en annan människa?* Hur kan vi förstå att vanligt folk mördar, våldtar och förödmjucar människor som de känt hela sitt liv? Han menar i inledningskapitlet att grymheten är inte främst en instinkt eller ett biologiskt fenomen utan en företeelse, dvs vårt eget val som växer fram ur den mänskliga kulturen. Likaväl som en social ordning, t ex Förintelsen av den judiska befolkningen i Europa och Stalins utresningar i Sovjetunionen, befrämjar våld och brutalitet, så kan den stävjas av ett demokratiskt samhälle som söker

Vi värjer oss för aggressiviteten, hatet och hämnden och har sämre verktyg att förstå och bemöta dessa drivkrafter.

skapa stabilitet genom ökad rättvisa. Ett centralt element i gruppmytologin på Balkan är föreställningen om den nödvändiga hämnden och en hämnd som aldrig blir mätt. När fadersgestalten Tito dog, så dog också mycket av den nationella myten om det harmoniska syskonskapet mellan olika religioner och folkgrupper. Dagens förföljelse av t ex romer i de forna kommuniststaterna är möjliga enligt författaren på grund av de postkommunistiska samhällets instabila och svaga sociala strukturer där primitiva tanke- och handlingsmönster hos befolkningen stimuleras och romerna bli syndabocken som får skulden för det som är negativt. Judar och romer har länge varit den europeiska kulturens främsta symboler för främlingen. Kännetecknande för främlingen är opålitlighet, hemliga maktambitioner och farlighet. Främlingen blir stigmatiserad. Författaren tar upp grupper som har tillkommit senare att bli främlingar: invandrare och flyktingar, sjuka och handikappade, och på senare år även muslimer. Författaren ser en ökning av toleransen för främlingsfientliga uttalanden och handlingar och han antar att det delvis kan hänga samman med samhällets likgiltighet inför sådana frågor.

Hur skall den personliga grymheten förklaras?

Författaren betonar att samhället måste visa omsorg om familjen och stärka dess förutsättningar att kunna värna om barnen. Hans ställningstagande får stöd av den kunskap som visar att föräldrars kommunikation, värme och tilltro till barnet är viktiga buffertfaktorer för utvecklande av antisociala beteenden. Varje samhälle bör därför vara uppmärksam på att destruktiva sociala krafter snabbt kan inta det tomrum som uppstår när den sociala strukturen bryter ihop. Dilemmat idag är vår brist på samsyn och implementering av evidensbaserad kunskap inom området, något som finns med som en röd tråd i boken.

Problemet bör angräpas utifrån flera perspektiv enligt författaren. Han menar att det sociologiska och det psykologiska förklaringsperspektivet ger var och en för sig en alltför förenklad bild av förloppet. Vi bär på en potential för både godhet och illvilja, men under vissa betingelser kan våldet utlösas hos individen. Han ger tre exempel. För det första framstår ansvar och solidaritet som självklara förhållningssätt när samhällets och indivi-

dens strävan till samverkan förstärker varandra. För det andra i de fall när individen känner sig utsatt, kanske på grund av föga förankring och framtidshopp, så uppstår en ökad mottaglighet för destruktiva lösningar. För det tredje kan under sådana förhållanden gruppgemenskapen med destruktiva symboliseringar av verkligheten, tankar och handlingar upplevas som en attraktiv tillflyktsort. Den destruktivt inriktade gruppen kan utöva en stor påverkan på en frustrerad individ och denne känner det som en befrielse att bli bekräftad och att lockas av gruppen med löften om beskydd och att se enkla lösningar på problem. Här menar författaren att individens moraliska strävan måste alltid återerövas från såväl de intrapsykiska som de sociala krafter som försöker sätta den ur spel.

Vår upplevelse av världen och vår egen plats i den växer fram från födseln som den etiska drivkraften genom barn-föräldrar samspelet mellan dels vårt egenintresse, dels vår omsorg om andra. Det finns en risk att som författaren beskriver som en sk ficka av potentiell grymhet, med att traumatiska erfarenheter bildas i barnets personlighet, något som den psykoanalytiska erfarenheten visar att ingen människa undkommer. Författaren ger igen ett exempel från det forna Jugoslavien. Där placerade de samhälleliga omständigheterna romern, muslimen, kroaten, kosovoalbanen eller serben i en utsatt position och det infantilt färgade hatet får en riktning, samtidigt som känslan av hot och utsatthet hos den grymme får en tydlig orsak: "muslimen hotar min existens och jag skall nog se till att han kommer att känna sig dubbelt hotad i sin" (sid. 74). Den destruktiva manin kan enligt författaren också utlösas hos individen i samband med social utslagning, arbetslöshet och bristande förankring i meningsgivande sammanhang. Författaren sammanfattar hämnden i form av våldtäkten, våldet mot barn, tortyren och masslakten viktigaste egenskaper: "hämnden uttrycker en manisk övertygelse, vars mest framträdande särdrag är illusionen om att det egna lidandet kan lindras och de egna förlusterna återställas genom att man dödar eller tillfogar sin fiende lidande. Den ohyggliga förhoppning hämnden tycks utlösa, är att det är möjligt att återskapa något förlorat genom att förstöra" (sid. 127-8).

Dessa övergrepp syftar till att söndertrasa familjestrukturen inom varje enskild människa. Den våld-

tagna kvinnan upplever sig berövad sin sexualitet och sitt människovärde medan hennes make skäms över sin maktlöshet och oförmåga att skydda sin familj. Den livsgivande inre kraft som den omedvetna föreställningen om föräldrasamlaget ter sig slås nu i spill ämnden som uppstår leder inte till sinnesfrid utan mördandet fortsätter.

Vad kan vi göra idag för att försvara oss mot personlig grymhet?

Författaren tar upp betydelsen av förlåtelse och försoning för den som utsatts för personlig grymhet, eftersom denne måste lära sig att gå vidare trots sina personliga förluster. Nelson Mandelas personliga hållning att se framåt och inte förlora sig i personlig bitterhet över så många förlorade år på Robben Island hade med stor sannolikhet ett stort inflytande på befolkningen. Sanningskommission blir därmed nödvändig för att säkerställa Sydafrikas framtid som demokratisk stat. Minnena från våldet i Göteborg nyligen i samband med EU-mötet kommer fram och det är frestande som läsare att undra om försoning som metod kan användas i uppföljningsarbetet?

Som kontrast till Nelson Mandela tar författaren upp Tito som inte gjorde något kollektivt försoningsarbete och de olika konflikterna mellan de olika folkgrupperna och religionerna förnekades i det forna Jugoslavien. Därför levde rivaliteten, spänningarna, hämndlystnaden och förbittringen ett underjordiskt liv och som bidrog till en förljungen harmoni. Då Tito dog återfick därför dessa ursprungliga destruktiva krafter liv på nytt. Författaren är skeptisk till förlåtelsen som en läkande och frigörande kraft eftersom den saknar en innebodande kraft att lösa djupare känslomässiga problem såsom att se oss själva och verkligheten på ett nytt sätt, något som försoningsprocessen gör. Författaren formulerar sina tankar kring den nationella eller religiösa försoningsprocessen på ett utmanande sätt. Han går så långt som att påstå att USA ännu idag påverkas av att nationen växte fram under ett massmord på urbefolkningen och en så gott som nästan total utplåning av den nordamerikanska indiankulturen. Troligen bidrar detta nationella sår enligt honom till såväl den uppskruvade, närmast maniska amerikanska kulturen som de politiska ledarnas behov av att framstå som moraliska fyrbåkar i en primitiv omvärld.

Han liksom andra har farhågor om att vi är på väg in i en mycket konfliktfylld historisk epok

Under det senaste årtiondets strävanden att räta upp den svenska ekonomin har vi sett en gigantisk nedrustning av stödjande samhällsstrukturer, av sjukvård, skola och barnomsorg. Författaren är övertygad om att denna nedrustning av sociala, kulturella och vårdande stödstrukturer som nu äger rum i vårt land kommer att få konsekvenser i form av ökade övergrepp på barn, ökat våld inom familjen och en underminering av de värden ett demokratiskt samhälle grundas på. Hans återkommande antagande är att människans förmåga till omsorg och kärlek kommer ur samma källa som destruktivitet och grymhet. Han liksom andra har farhågor om att vi är på väg in i en mycket konfliktfylld historisk epok. Varje samhälle måste även under yttre och inre påfrestning förmå bevara sina sociala stödstrukturer som sätter inlevelsen och omsorgen i främsta rummet. Författaren har visat att såväl ansvaret som ansvarslösheten har sitt upphov i familjelivet. Demokratin är ett exempel på dylikt fäste och stöd för ansvaret gentemot medmänniskan. Han ser därför det som angeläget att barnfamiljen ges ekonomiska och sociala resurser som en jordmån för ett bra liv, speciellt i familjens första sårbara etableringsskede när barnen är små och resurserna knappa. Om vi nu skall leva upp till Folkhälsokommitténs målsättningar (SOU 2000:91) beträffande barns uppväxtvillkor är det alltså viktigt att uppmärksamma riskerna och geriktat stöd där det behövs redan då barnen är nyfödda.

Han är även kritisk till vårt flyktningmottagande, som han anser har radikalt omtolkats under senare år: från engagemang och medkänsla till cynism, oginhet och brutalitet. Likgiltighet är den frestelse som måste motstås. En sårbar grupp är nyanlända vars levnadsomständigheter för många är alarmerande. Det finns många påfrestande levnadsomständigheter i deras liv såsom en turbulent tillvaro med många betydande förändringar i livet, stor arbetslöshet och svårigheter att uttrycka sig på svenska. De största svårigheterna verkar återfinnas hos nyanlända traumatiserade och som samtidigt har de sämsta levnadsomständigheterna. Det rör sig här

om en ung grupp som ofta har att förena familjeliv med små barn med en etablering i ett nytt samhälle, en process som kan försvåras om de dessutom måste bära på en tung börda av traumatiska erfarenheter. Innehållet i boken ger stöd för att vi omedelbart bör börja använda våra stödresurser och kunskap för detta. En modell som beskriver den nskildes behov och resurser utifrån begreppen anknnytning, trygghet, identitet/roller, mänskliga rättigheter och existentiellt-meningsskapande kan användas som grundstomme för en mångsidig bedömning av nyanländas resurser, levnadsomständigheter och behov av insatser för integration. De fem systemen består i sin tur av fem handlingsnivåer där olika aktörer kan agera för att stärka hälsan: individnivå, interpersonell nivå, organisatorisk nivå, communitynivå och policynivå. Idag är den of-fentliga policyn sådan att asylsökande i Sverige endast får ges "akut vård eller vård som inte kan anstå" (SOSFS 1995:4), vilket allvarligt påverkar möjligheterna att vid behov genomföra tidiga re-habilerande insatser som kan hjälpa nyanlända till

en bättre start i Sverige eller vid ett återvändande (policynivån).

Bok för bred målgrupp

Ludvig Igra leder läsaren genom kapitel för kapitel med utomordentlig god pedagogik och analyserar också villkoren för mänsklig omsorg och godhet och det medför därmed ett närmande till etikens grundvalar. Läsaren ges möjlighet att själv kunna se den tunna hinnan mellan omsorg och grymhet som finns i den grå vardagen. Innehållet gör boken trovärdig och ger läsaren inspiration till att gå vidare. Vi kan alltid, enligt författaren "om vi gräver tillräckligt djupt i vårt inre, känna igen oss i den andre. De gånger vi inte gör det är det något som fattas i vår egen självförståelse. Vi måste börja med oss själva men får inte sluta där" (179). Den är mycket användbar i grundutbildning och vidareutbildningar, inte bara i kliniska sammanhang där vårdpersonalen möter människor, patienter och kolleger, utan även till personal inom barnomsorg, skola, polis, politiker och folk i allmänhet.